

груп, а саме: політичні навички, знання, міфи, традиції, ритуали тощо. Носіями цієї інформації є політичні «культурогеми, тобто регуляторні гомогенні групи артефактів, поведінки та ментифактів» [5, с. 10]. Функцією політичних культурогенів є кодування необхідної для репродукції феномену політики та людини як політичної істоти інформації та її трансляція у політичному просторі та часі.

Таким чином, здійснений вище аналіз політико-культурної еволюції дозволяє дійти висновку, що її сутнісні характеристики розкриваються у трансформаційному та трансмісійному вимірах. При цьому політико-культурна трансформація та трансмісія есплікуються через співвідношення інваріантних та варіативних складових політичної еволюції, процедури імітації та ритуалізації у політиці, дію політичних культурогенів як негенетичних засобів трансляції інформації у політичному просторі та часі.

Бібліографічні посилання

1. Мамардашвили М. К. Наука и культура / М. К. Мамардашвили // Методологические проблемы историко-научных исследований. – М.: Наука, 1982. – С. 38–58.
2. Huxley J. Evolution, cultural and biological / J. Huxley // New bottles for new wine: essays. – London: Chatto and Windus, 1976. – P. 61–92.
3. Lorenz K. Behind the mirror: a search for a natural history of human knowledge / K. Lorenz. – L.: Methoem and company Ltd., 1977.
4. Covalli-Sforza L. L. Cultural transmission and evolution: quantitative approach / L. L. Covalli-Sforza, M. M. Feldman. – Princeton; NY: Princeton University Press, 1981.
5. Lumsden C. I. Gene-culture coevolution: humankind in the making / C. I. Lumsden, A. C. Gushurst // Sociobiology and epistemology / Ed. J. H. Fetzer. – Dordrecht: D. Reidel publishing company, 1985. – P. 3–28.

Надійшла до редколегії 11.01.2012 р.

УДК 329 : 331

О. Л. Тупиця

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС ПРОФСПІЛОК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ВИМІР ПСИХОЛОГІЇ ТА ЕТНІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Розглядаються психологічні та етноментальні передумови визначення становища профспілок у політичній системі. Звернено увагу на суб'єктну роль профспілок у політичних процесах.

Ключові слова: профспілки, політична свідомість, десоціалізація, демократизація, національний характер.

Рассматриваются психологические и этноментальные предпосылки определения положения профсоюзов в политической системе. Обращено внимание на субъектную роль профсоюзов в политических процессах.

Ключевые слова: профсоюзы, политическое сознание, десоциализации, демократизация, национальный характер.

Considers the psychological and etnomentalni preconditions the situation of trade unions in politchyniy system. Attention is paid to subyektnu role of trade unions in political processes.

Keywords: trade unions, political consciousness, desotsializatsiya, democratization, national character.

Постановка проблеми. Картина участі профспілок у політиці сучасного суспільства не може бути повною без аналізу ментальних та політико-

культурних характеристик українського політикуму. Дані риси, на відміну від правових та організаційних засобів цілеспрямованої трансформації політичного становища профспілок виступають чинниками, що об'єктивно впливають на стан їх політичної активності. Профспілки у кращому випадку можуть пристосовуватися та використовувати психологічне підґрунтя української політики з метою досягнення власних цілей. Психологічне та соціокультурне тло української політики слід вважати особливим виміром взаємин профспілок та політичної системи.

Виходячи з аналізу сучасних політологічних досліджень, автор робить висновок, що масова свідомість визначається загальним рівнем розвитку засобів виробництва, характером суспільних відносин і рівнем усієї культури соціуму. Масова свідомість – це реальна свідомість суспільства в процесі його повсякденного функціонування і у той же час – це дуже складне, багаторівневе утворення.

Останніми дослідженнями та публікаціями, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, є роботи В. Лага [3], Д. В. Лобка, В. Б. Морозова [6] та О. А. Нетеребського [7]. В них розглянуті проблеми співвідношення понять «опозиційна ідеологія» та «ідеологія опозиції» під кутом зору життєдіяльності трансформаційного суспільства [3], здійснено широкий огляд теоретичних та практичних засад діяльності сучасних профспілок, серед яких питання психологічної взаємодії посідають чільне місце [6], наголошується на потребі зміни пріоритетів у діяльності сучасних профспілок, у тому числі й політичних [7]. Проте вказані дослідження висвітлюють лише окремі аспекти розвитку профспілок як суспільного явища, не приділяючи окремої уваги етноментальному тлу та соціально-психологічній обумовленості перспектив еволюції політичного статусу об'єднань працівників.

Невирішеною раніше частиною загальної проблеми, якій присвячується означена стаття, є вплив особливостей національного характеру та ментальності на можливі дії профспілок у політичній системі. *Метою* статті є вибірковий аналіз найбільш значущих компонентів політико-психологічного тла політичної активності сучасних профспілок. Завданнями статті є розгляд взаємодії тенденцій розвитку масової свідомості сучасної України та використання цих тенденцій профспілками, а також встановлення напрямів впливу з боку політико-ідеологічної структури української політики та встановлених параметрів національного характеру на функціонування профспілок.

Основний зміст. Серед визначальних особливостей, у яких здійснюється формування масової політичної свідомості, на думку українського дослідника О. Коляденка [2], слід визначити наступні:

- по-перше, цей процес відбувається у визначальний для України перехідний період – від тоталітаризму до утвердження своєї державності і демократії, незалежності, входження, як самостійний суб'єкт, до європейського, світового співтовариства;
- по-друге, формування масової політичної свідомості громадян нашої молоді держави відбувається в умовах глибокої соціально-економічної кризи, що охопила Україну, катастрофічного спаду виробництва;
- по-третє, ідейно-політична трансформація в сучасній Україні, зміни настроїв і політичних симпатій громадян проходять під впливом погіршення життєвого рівня більшості громадян;
- по-четверте, розширення сфери «тіньової економіки», загострення проблеми зайнятості і зростання безробіття негативно впливають на соціальний клімат і політичні настрої людей, посилюють ностальгію за недавнім минулим;
- по-шосте, на настрої населення боляче вплинуло знецінення вкладів на ще радянських ощадних книжках. А ще – в умовах майнового розшарування виникло і нині набуло широких масштабів озлоблення і недовіря у взаємовідносинах між людьми;
- по-сьоме, в Україні фактично не сформувався так званий «середній клас», який, власне, на собі має понести весь тягар реальної капіталізації України та формування сталих ринкових поглядів і переконань в «критичній масі» населення України;
- по-восьме, в Україні нечувано знизився рівень життя;
- по-дев'яте, в Україні до цих пір не має глибоко продуманої гуманітарної політики. У перехідний період, який нині переживає Україна, за таких деструкцій така чітка політика вкрай необхідна» [2, с. 8].

Враховуючи вищезазначене, можна вважати, що найбільш значним для українських профспілок наслідком демократизації є десоціалізація, масовізація суспільства. За цих умов населення, розчароване у декларованих урядами програмах, не знаходячи реалізації своїх інтересів у легальних інституціях, надає перевагу політичним силам, які обіцяють повернення до моделі соціального утримання, або радикальним політичним угрупованням.

Домінування емоційно-почуттєвих чинників над раціональними чітко виявляється в політичній сфері. Для української політики періоду незалежності є характерним наявність масштабних проєктів, спрямованих на покращення функціонування різних галузей соціуму [8]. Проте переважна більшість зазначених планів не може бути втіленою навіть протягом життя одного покоління.

Така ситуація зумовлює наявність можливостей нарощування політичного впливу профспілок за рахунок участі у формуванні політичної свідомості. Наявність вказаних можливостей посилюється завдяки специфіці формування індивідуальної та групової свідомості, дієвість впливу визначається ступенем довіри до джерела повідомлень. У цій ситуації профспілки мають певну перевагу, оскільки вони є наймасовішими організаціями та беруть участь у соціальних інтеракціях на груповому та міжособовому рівнях. Тому вони мають можливість тиражування та багаторазового повторення певних ідей з метою їх закріплення у свідомості громадян. Саме такий спосіб розширення свого політичного впливу відповідає інтересам оптимізації політичного статусу профспілок, оскільки при цьому поглиблюються й базові соціальні зв'язки, що становлять підґрунтя існування організацій найманих працівників як таких. Прецеденти активного впливу профспілок на суспільну свідомість з політичною метою характерні й для сучасної України. В період початку демократизації за часів перебування у СРСР профспілки відіграли важливу роль у політизації вимог шахтарів Донбасу. В перші роки незалежності України профспілки брали активну участь у політиці, відігравали в ній серйозну суб'єктну роль. Як зазначає українська дослідниця Л. О. Левченко, «окрім держави та політичних партій, суб'єктами політичного процесу та формування політичної свідомості в певні моменти (у перехідних, кризових ситуаціях) можуть бути профспілки, молодіжні, релігійні та інші організації. У Україні, наприклад, профспілковий рух значно більше політизований, ніж в країнах Заходу. Важливу роль профспілкові об'єднання відігравали в подіях 1993 р., які спричинили дострокові вибори Верховної Ради та Президента України. Значно політизовані в 1989–1992 рр. були і молодіжні рухи. Але пізніше їх політична активність різко знизилася і переважна частина молоді, особливо студентської, стала пасивною не тільки в масових політичних кампаніях, але й під час виборів. А це давало можливість старшим віковим категоріям, зокрема пенсіонерам, більш активно брати участь у виборах та формуванні політичної свідомості суспільства, більше впливати на склад політичних суб'єктів, особливо сформованих завдяки виборам. Важливо, щоб розвиток політичної активності молоді став великим резервом демократизації суспільства» [5, с. 7].

Проте з середини 1990 років суб'єктна роль профспілок в українській політиці втрачається. Вони стають знаряддям конкурентної боротьби кланових угруповань, що, зокрема, проявилася у «стихійних маршах протесту», інспірованих з метою дестабілізації політичної та соціально-економічної обстановки, які, у свою чергу, мали спричинити відставку уряду.

Таким чином, профспілки України мають давню історію участі у процесах політичної мобілізації через вплив на суспільну свідомість. Проте не завжди ця діяльність мала суб'єктний характер з боку профоб'єднань. Оптимальним чином, як свідчить практика, є варіант самостійного ініціювання профспілками політичних дій з метою відстоювання власних інтересів.

Разом з тим, модель формування політичної свідомості українського суспільства тільки перебуває у стадії концептуальної розробки, тому профспілки мають реальний шанс долучитися до неї. На думку автора, профспілки мають брати участь у формуванні політичної свідомості на всіх її рівнях – теоретичному, практичному та буденному. При цьому вони мають чітко артикулювати свою позицію, викладаючи її у зв'язку з базовими потребами членів профспілкових організацій.

Зазначений зворотний зв'язок тим більше важливо враховувати в період переходу суспільства від одного стану до іншого. В цей історичний момент

психологічна переорієнтація є важливим важелем соціально-економічного розвитку держави: необхідно поєднувати соціально-психологічний чинник, пов'язаний з досвідом мас, та ідейно-теоретичні знання еліт, набуті науковим пошуком оптимальних шляхів побудови демократичної держави.

Ще одним напрямком участі профспілок у формуванні політичної свідомості є розробка та впровадження державної ідеології. Дане питання активно розробляється в українській політичній науці та політичній практиці. Його важливість неодноразово підкреслювалася вітчизняними політичними силами. Профспілки щодо проблеми ідеологій можуть виступати агентами впровадження поміркованої соціал-демократичної лейбористської ідеології. Це завдання є вкрай важливим з огляду на спроби поширення націоналістичної, ліберальної та комуністичної ідеологій як домінуючих. Тобто профспілки мають брати участь у запобіганні формуванню моністичного ідеологічного порядку, що виступає протиположністю демократичного політичного публічного простору.

На нашу думку, говорячи про необхідність існування державної ідеології в сучасному розумінні, йдеться, з одного боку, про перспективну модель демократичної, правової, соціальної держави, яка для України існує поки що як мета, але конституційно приймається як інститут, бажаний для всіх її громадян, а з іншого – сама держава розглядається як орган, що на демократичних і правових основах підпорядковує, організовує, гармонізує, управляє сукупністю міжіндивідуальних і міжгрупових відносин, спрямовує їх індивідуальну і групову волю, бажання, інтереси в суспільне русло, завдяки чому будується суспільство і формуються суспільні виміри волі, бажання, інтереси, суспільна свідомість як духовна реальність, як ідеологія. Таким чином, ідеологія стає феноменом загальносуспільного життя і загальносуспільним феноменом, що й наближає її до держави. Профспілки, виконуючи функцію соціального представництва, мають сприяти впровадженню ідейних настанов, що відповідають потребам більшості населення.

Профспілки сучасної України в сфері формування ідеологічного підґрунтя політики, на нашу думку, мають стати чинником утворення конкурентного ідеологічного середовища. Властивістю профспілок, що забезпечує можливість виконання даної функції, є, по-перше, їх безпрецедентний зв'язок з «масами», тобто широкими верствами населення, про що вже йшлося, по-друге, попередня підпорядкованість профспілок комуністичній ідеології виступає певною гарантією ідейного плюралізму та дотримання принципів толерантності у поширенні політичних настанов. Профспілки України на сучасному етапі перебувають на стадії вибору ідейних преференцій. Саме сучасні умови дають профспілкам України можливість обрати нетехнологічне ідеологічне обґрунтування політичної активності. Остання втілюється в орієнтації окремих частин профспілки на технологічні політичні сили. На даному етапі профспілки мають можливість обрати будь-який з класичних або інтегрованих ідейних конструктів. При цьому цілком імовірно може бути варіант опанування ліберальної доктрини, а не традиційної лейбористської.

Політику української держави в умовах ідеологічної конкуренції можна умовно визначити як політику «балансуючої протиположності».

Суб'єктність профспілок у процесі творення загальнонаціональної ідеології є важливим чинником консолідації українського народу, оскільки настанови та інтереси профспілок відповідають прагненням та поглядам широких верств населення.

Наступним аспектом виміру політичної свідомості та культури українського соціуму, що впливає на політичне зростання профспілок є національний характер. Питання ідентифікації, класифікації, елементів (рис) національного українського характеру займають велике місце як у теоретичних, так і практичних дослідженнях на цю тему. Дослідження політичної ролі профспілок не передбачає формування моделі, психологічних портретів етнічних груп. Проте для нас є принциповим визнання існування специфічних, характерних для будь-якого суспільства, елементів суспільної й індивідуальної політичної свідомості. Вказані елементи справляють серйозний вплив як на формування і трансформацію ціннісних настанов індивідів, так і на специфіку їх політичної взаємодії.

У зв'язку з цим є потреба акцентувати увагу на співвідношенні національного і політичного елементів у структурі суспільної свідомості, що можливо за

допомогою аналізу взаємовпливу національної свідомості (а також самосвідомості) і політичної свідомості (а також самосвідомості).

Усвідомлення суб'єктом (індивідом або нацією) своїх національних зв'язків і відношення до них іноді вирішальним чином детермінують темпи розвитку політичного процесу. До змістовної сторони національної свідомості також належать, як відомо, національні стереотипи та автостереотипи, національні інтереси, знання, образи щодо своєї й інших спільнот. Комплекс національної свідомості і самосвідомості містить у собі як концептуальний, так і буденний рівні, як раціональні, так і емоційні елементи. Істотною закономірністю національної самосвідомості є, на думку одного з провідних дослідників цього питання П. І. Гнатенка [1], його детермінованість соціально-економічними та історичними умовами життєдіяльності нації.

З іншого боку, у політичній свідомості в концентрованому вигляді виражаються погляди різних соціальних груп. Тому, слідом за П. І. Гнатенко, ми маємо всі підстави стверджувати наявність діалектичного зв'язку між політичними і національними елементами суспільної свідомості. Риси національного характеру і національної свідомості обумовлюють специфіку свідомості політичної, особливості трансформації політичних цінностей і окремого індивіда і суспільства. Разом з тим, рівень політичної свідомості і розвиток політичних цінностей суспільства визначає вектори розвитку національної свідомості на певному етапі. Це, в свою чергу, визначає ступінь впливу національних факторів на прийняття політичних рішень, зокрема й щодо політичної активності профспілок.

До елементів українського національного характеру, на думку українських вчених, необхідно віднести екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтровертивність, ескапізм (прагнення до ілюзорної мрійності), консерватизм, кордоцентризм (кордо – серце), соціальний егалітаризм як прагнення до соціальної рівності, громадоцентризм, локальна обмеженість мислення, провінціальність, загальна аполітичність, анархічність і т. д. На сучасному етапі до цих рис додається також «стійка етатистська аномія» – неприйняття власної державності, як результат розчарування в можливостях держави створити прийнятні умови для життя громадян. Ці елементи теж значною мірою обумовлюють специфіку політичної свідомості багатьох українців, наприклад, низький аксіологічний рівень поняття «розбудова власної держави» та присутність протестного потенціалу до будь-якої влади, що неодноразово було використано для маніпулятивного впливу на українське суспільство [1, с. 46–58].

Фрагментарність процесу державного будівництва протягом багатьох років сформувало стійке почуття непевності у своїх силах, байдужість до суспільно-політичної діяльності, брак дисципліни і нездатність зміцнення власних авторитетів. Саме враження аномії можуть подолати профспілки, які відстоюють найбільш поширені та базові соціальні цінності.

Профспілки як антитеза держави та працедавця можуть долучитися до подібного образу, якщо він відповідає дійсності.

Висновки. Отже, сукупність рис національного характеру, що формують етнотентальну обумовленість політичної діяльності в Україні, сьогодні лише перебуває у фазі теоретичної та емпіричної розробки. Проте, враховуючи, що дані риси в умовах існування незалежної держави будуть розвиватися та доповнюватися, необхідний всебічний аналіз даної проблеми на рівні окремого дослідження. Наявний образ національного українського характеру обумовлений і значним впливом інноваційних елементів, що нашаровуються на нього і значно деформують його первісну структуру. Таким чином, інформація, яка створена відповідно до суспільних очікувань, що мають своєю основою особливості національного характеру того чи іншого суспільства, сприяє формуванню у індивідів певного відношення та поведінської моделі щодо політичних явищ, процесів, окремих суб'єктів цих процесів і т. д.

Таким чином, постійною умовою політичного розвитку профспілок, особливо у відношенні нарощування комунікаційного впливу, є відсутність авторитету владних інституцій (що стосується питання визначення лідерства у профспілковому русі), відсутність яскраво вираженої активістської позиції, викликані інтровертизмом української ментальності, тяжіння до неформальних практик суспільної діяльності, викликане прагненням до збереження родинної та місцевої ідентичності.

Дані якості ментальності можуть як обмежувати можливості політичного зростання профспілок, так і стимулювати їх. Чинником стримування може стати неформальний характер зв'язків, а також високий ступінь індивідуалізму, коли профспілкам вкрай важко вимагати консолідованих дій від членів всіх організацій.

Крім того, абстрактні політичні цілі можуть не збігатися з пріоритетами місцевих колективів. Проте політична активність профспілок може отримувати стимул з боку такої етноментальної характеристики, як регіональна або місцева ідентичність. Колективні дії на основі соціальної спорідненості є більш результативними, оскільки характер зв'язків дозволяє стверджувати їх міцність.

Бібліографічні посилання

1. **Гнатенко П. И.** Украинский национальный характер / П. И. Гнатенко. – К.: ДОК, 1997. – 114 с.
2. **Коляденко В. А.** Інфокомунікаційні технології як чинник політичної модернізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / В. А. Коляденко; Одес. нац. ун-т. – Одеса, 2002. – 18 с.
3. Лага В. Феномени «опозиційності ідеології» та «ідеології опозиційності» / В. Лага // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 91–100.
4. **Лапин Н. И.** Ценности, группы интересов и трансформация российского общества / Н. И. Лапин // Социс. – 1997. – № 3. – С. 14–24.
5. **Левченко Л. О.** Тенденції розвитку масової політичної свідомості в сучасній Україні : ввтореф. дис. ... канд. політ. наук: спеціальність 23.00.02 / Л. О. Левченко: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
6. **Лобок Д. В.** Профсоюзное движение: история, теория, практика : [Курс лекцій] / Д. В. Лобок, В. Б. Морозов. – СПб., ГУП, 2007. – 244 с.
7. Нетеребский О. А. Профсоюзы: время пересмотра приоритетов / О. А. Нетеребский // Профсоюзы. – 2004. – № 4. – С. 64 – 67.
8. **Сало І. С.** Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні / І. С. Сало // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 26-27 лютого 1998 р. – К. Гнозис, 1998. – С. 118–120.

Надійшла до редколегії 18.01.2012

УДК 321

В. П. Березинський

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМА САМООРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Розглядаються основні підходи до вивчення демократичного транзиту в контексті процесів самоорганізації соціально-політичних систем.

Ключові слова: самоорганізація, соціально-політична система, демократичний транзит, фази (хвилі) демократизації.

Рассматриваются основные подходы к изучению демократического транзита в контексте процессов самоорганизации социально-политических систем.

Ключевые слова: самоорганизация, социально-политическая система, демократический транзит, фазы (волны) демократизации.